

УДК 378.4 (477.54): 304.4 "18/191

СЕРГІЙ КУЛІШ

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

**ПЕДАГОГІЧНО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ
УНІВЕРСИТЕТІВ ПІДРОСІЙСЬКОЇ УКРАЇНИ ЯК
ЧИННИК ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРНО-ПОЛІТИЧНИХ
ІДЕЙ УКРАЇНСТВА В ХІХ- ПОЧАТКУ ХХ СТ.
(НА МАТЕРІАЛАХ ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ)**

У статті досліджуються витоки процесів націєтворення та формування української ідентичності та досліджується роль представників українських університетів у цих процесах в ХІХ – на початку ХХ століття.

Ключові слова: Університети, Малоросія, підросійська Україна, українська мова, російська мова, студенти, національність.

Постановка проблеми. З огляду на сучасні проблеми націєтворення та формування української ідентичності як ніколи актуальним стає вивчення витоків цих процесів та ролі в них представників українських університетів у ХІХ на початку ХХ ст.

Мета статті – дослідити на матеріалах університетів підросійської України стан педагогіко-просвітницької діяльності університетів, формування культурно-політичних ідей українств в ХІХ – початку ХХ ст.

Протягом першої половини ХІХ ст. Україна уявлялася для російського суспільства, включаючи царський двір і аристократію, своєю «новою Італією», де добродушні,

поетично сміхотливі дівчата та парубки танцюють та співають. Побувавши в Полтаві, К. П. Шаліков, зачарований мальовничістю міста, порівняв його з Аркадією [1, с. 141]. Пізніше І. І. Срезневський невелику провінційну Охтирку назвав «миленьким городком». Ідилічні уявлення, захопленість українською природою пояснювали появу яскравих національних костюмів запорожців, вишиванок на балах 20-х рр. у Зимовому палаці. Звичайно, це була екзотика, поблажливо-зверхнє ставлення надетнічної імперії до «молодшого брата». Типовий представник російського освіченого бомонду, консерватор, ректор Харківського університету І. С. Ризький тим не менш 11 листопада 1805 р., добре відчуючи «малоросійський» характер студентства, виступив з ідеєю захисту української мови. На його думку, вона все більше за своїм лексичним складом наближалася до великоруської мови, тому не виключено, що через 150 років чи більше «придет в совершенное забвение». Для збереження цього наріччя І. С. Ризький пропонував надрукувати українською мовою давні літописи [2, с. 140]. Хоча ця ідея не була реалізована, але, як писав І. Я. Франко, від «Енеїди» І. П. Котляревського, а особливо впливу діяльності Харківського університету, до 60-х рр. XIX ст. тривав на Лівобережній Україні «новий літературний та розумовий рух», який впливав на ментальність жителів [3, с. 271]. Дійсно, значна частина студентства і частина професорів та ад'юнктів розглядала художню творчість природною частиною освіти.

Шанувальником філології та історії був і перший попечитель університету граф Северин Потоцький. Порівнюючи кельтську і слов'янські мови, знаходив у них багато спільного в лексиці [4, с. 8, 30]. Таким чином, він підкреслював належність слов'ян саме до європейської цивілізації.

Звичайно, початок XIX ст. мав іншу інтерпретацію щодо понять «російський» (великоросійський) і український (малоросійський). Адже протягом XVII–XVIII ст. розрізнялися російська та староукраїнська книжні мови. Скажімо, в 1680 р. монахи Києво-Печерської Лаври мали намір підготувати видання «Житія святих». Вони звернулися з проханням до ченців Москви передати як зразок «Четві-Мінеї» преподобного Макарія хоча б на рік. Але прочитати текст, підготовлений великоросійським скорописом, не змогли, і повернули твір до Москви [5, с. 5].

Протягом другої половини XVII і всього XVIII ст. на Слобожанщині завершився процес формування диглосії. Тобто мовою освіченої частини суспільства вважалася російська, а українська стала формою спілкування селянства чи в домашньому вжитку частини колишньої козацької старшини. Із перемогою над Наполеоном ще більше зміцнів фактор «русскости», відчуття належності до переможних «россов» представників малоросійського дворянства. Це добре видно в творі проф. І. О. Срезневського [6], його ораторії на музику магістра О. Л. Шумана, що лунала в Харківському університеті в грудні 1814 р.

Українська тематика значною мірою характеризувала протягом 1816–1818 рр. журнал «Украинский вестник», який приватно видавали магістр університету Є. М. Філомафітський та кандидат Р. Т. Гонорський. Задовго до праць Ю. Венеліна та М. І. Костомарова про дві російські народності літератор О. І. Левшин описав відмінності етнопсихологічних рис українців від менталітету росіян. Саме в Харкові, де більшість студентів університету тоді складали українці, він міг цілком предметно їх виокремити. При цьому О. І. Левшин мав на увазі лише частину суспільства – простолюд. Етнічний українець виглядав у нього глибоким вірянином, патріотом, чесним, слухняним сином, добрим чоловіком і батьком. Як і інші автори, літератор відзначав в українцях схильність до пісень і танців, інших веселощів. Водночас причинами бідності краю він вважав недостатню працелюбність, безтурботність і надмірне захоплення винокурінням. У місцевій мові відчував наявність полонізмів, латинської та німецької лексики, але перекрученої. О. І. Левшин відкидав наявність передумов до створення літературної української мови через те, що «всі освічені українці її залишили» [7, с. 41–51].

Р. Т. Гонорський із жалем відзначав відсутність в українській літературі «мови серця», ліричних і правових творів. Із його переконань випливало, що «кращий іноземний уривок,

вдало перекладений, корисніший за дюжину товстих оригіналів, що не мають смаку» давньої української словесності. [8, с. 69–71, 110–111].

Із 1817 до 1822 рр. в університеті щорічно видавалися праці студентів – шанувальників вітчизняної словесності. У них був цілком відсутній український елемент. Автори віддавали перевагу морально-повчальним сентенціям, живописній прозі, віршам, перекладам, наслідуванням російських та зарубіжних світил поезії та художньої літератури. До того ж і Р. Т. Гонорський і О. В. Склабовський були членами-кореспондентами «Высочайше утвержденного Вольного общества любителей российской словесности», яке існувало в Петербурзі. Тому дух і стиль цього товариства було перенесено і до Харкова, де в аналогічному товаристві було 7 студентів університету, інспектор казеннокоштных студентів Г. П. Успенський та екстраординарний професор А. І. Дудрович, а також учитель Львовського повітового училища М. Савост'янов [9, с. I–III].

У 20–30-х рр. XIX ст. спостерігався розквіт літературного романтизму харківського періоду, в якому перепліталися елементи української та російської культур. Як встановила О. О. Ковальчук, за 30–40-ві рр. вийшли друком до 10 збірок народних українських пісень та дум, що виявилися більш репрезентативними джерелами, ніж літописи [10, с. 13, 20, 23]. Якщо М. Максимович лише в 1827 р. видав у Москві свій фольклорний збірник, то грузинський князь, помічник попечителя Харківського навчального округу М. А. Цертелєв ще 1819 року в Петербурзі опублікував «Опыт собрания старинных малороссийских песней» (8 дум).

Між тим, у суто російських журналах Петербурга і Москви в 20-х – 40-х рр. друкувалося досить багато прозових, поетичних, навіть драматичних творів українських авторів – в «Отечественных записках», «Вестнике Европы», «Северных цветах», «Молве», «Новом живописце общества и литературы» при «Московском телеграфе» та інших. У 1827 р. у Петербурзі журнал «Вестник Европы» опублікував статтю М. О. Максимовича, яка стала маніфестом українського романтизму. В описі характеру українців М. О. Максимович фактично не відійшов від оцінок О. І. Левшина: «відвага в нападах, буйне безпам'ятство у веселощах та безтурботні лінощі в мирний час» [11, с. 187–188, 191–194].

Для українофіла-романтика А. Л. Метлинського (1814–1870), який жив романтично уявою, стара Малоросія була ідеалом, який ніколи не повернеться. Саме тому в лекціях він надзвичайно емоційно розповідав про минуле Гетьманщини, а в своїх творах виливав за ним сум. У 1839 р. у Харкові було оголошено передплату на його збірник «Думки и песни, та ще де шчо» з додатком російсько-українського словника на 300 слів. [12, с. 75; 13].

У 1838 р. офіційний орган Міністерства народної освіти визнав існування української мови (південноросійської або південно-західної). У свою чергу, М. О. Максимович поділяв її на два наріччя: малоросійське і червоно-руське (галицьке) [14, с. 540]. Процес зближення українців і росіян відбувався паралельно з асиміляцією перших та існуванням у частини викладачів і студентів Харківського університету місцевого патріотизму.

Україномовна стихія серед студентства Харківського університету панувала і на початку 40-х рр. Коли І. І. Срезневський дав завдання перекласти слов'янськими наріччями текст «Отче наш» з церковно-слов'янської, значна частина студентів переклала його саме українською мовою. Для «південної Москви», як іменував Харків випускник університету М. Ф. Де-Пуле [15, с. 217, 222], це було типовим явищем. Однак воно не виходило за межі вірнопідданства Російській імперії.

Досконало володів українською мовою проф. П. П. Артемовський-Гулак, любляв вести розмову нею з фурманами, а не лише писати україномовну поезію. Водночас він доводив Г. Квітці-Основ'яненку обмеженість перспектив української літератури. 11 лютого 1828 р. у листі до В. Анастасевича ремствував, що українська мова може зникнути [16, с. 6]. Водночас у посланні до П. О. Куліша глузував над усіма козаколюбцями. Його урядовий патріотизм, повага до Миколи І, який врятував його від в'язниці, а за словами І. Стешенка – сервілізм, лакейство, низькопоклонство не могли в фігурі П. Гулака-Артемовського втілити образ українофіла [17, с. 15, 37, 48].

Як указував Д. І. Багалій, до кінця 50-х рр. жителі Харкова являли собою щось середнє між малоросами і великоросами, стали «перевертнями». Їхню мову неможливо було класифікувати ні суто російською, ні українською [18, с. 131]. О. О. Потебня на початку 60-х рр. писав з Берліна: «З росіян кращі відчують себе у Харкові чужими». Турбував його той факт, що серед професури Харківського університету надто мало українців, хоча студентів-малоросів немало [19, с. 17–18]. Майбутній проф. М. Ф. Сумцов, який у 60-х рр. навчався в Другій Харківській гімназії, згадував: не чув тоді жодного українського слова від гімназистів [20, с. 9]. Не дивно, адже коли попечитель Харківського навчального округу дізнався, що деякі молоді вчителі повітових училищ з'являлися в школах в національному одязі, він заборонив його носити на службі [21, с. 106]. Добре відомо, що М. І. Пирогов навесні 1861 р. писав: в університетах не повинні проявлятися національні поривання.

Деякий час влада ставилася до проявів українофільства досить прихильно, враховуючи існування в ньому антипольських тенденцій. Хоча влітку 1861 р. начальник Канівської повітової поліції Котляров і чиновник МВС з особливих доручень Скрипцов стверджували: Київський і Харківський університети – головні провідники і поширювачі ідеї відновлення «Малоросії» [22, с. 69–70].

Ситуація змінилася після польських повстань на Правобережній Україні, коли в лексиконі влади з'явився жупел «малоросійського сепаратизму». Авторитетний професор філософії й педагогіки Київського університету С. С. Гогоцький у 1863 р. закликав не друкувати для початкових шкіл України книг малоросійською мовою. На його думку, вони могли мати лише шкідливі наслідки для народу, залишаючи «в колі його холопської мови» [23, с. 145–146].

Уже у вересні 1863 р. майбутній шеф Корпусу жандармів полковник М. Мезенцев під час перебування в Харкові зазначав: у місті відсутній елемент «старовинного малоросійського козацтва». Однак серед викладачів університету він раптом виявив членів «малоросійської партії», які мали зв'язки з іншими регіонами країни [24, с. 126–127]. Це було перебільшенням, а створений в університеті Г. Залюбовським український гурток займався лише розповсюдженням видань українською мовою. Крім того, Г. Залюбовський сам був видавцем такої літератури, зокрема, просив М. О. Максимовича надіслати збірки його українських пісень. Не могла сподобатися М. В. Мезенцеву і діяльність власниці книжкового магазину в Харкові О. С. Балліної. Крім реалізації української літератури, вона власним коштом видала в Петербурзі збірку українських пісень [25, с. 102–105].

Міністерство народної освіти в січні 1864 р. запевняло керівництво корпусу жандармів, що ніякої небезпеки українофіли Київського і Харківського університетів для долі держави не становили. Міністр стверджував, що вони турбувалися лише про розвиток грамотності серед народу, прищеплювали йому істинні поняття щодо обов'язків і повинностей [26, с. 79]. Дійсно, восени 1863 р. у О. Потебні не було ніяких антиурядових думок, коли він планував підготувати «Буквар» для початкових шкіл України. В одному з листів до В. І. Штейна він писав, що країни, де освічені верстви і простий люд розмовляли різними мовами, як це склалося в Малоросії, «приречені на загибель і принесуть загибель іншим. Це велике горе горя» [27, а. 47].

Викладачі історико-філологічного факультету університету намагалися виховувати в студентів повагу до української (материнської, як говорив О. Потебня) мови. Так, у 1873 р. студент Є. Лядський одержав срібну медаль за твір «про синтаксичні особливості південно-російських говорів, за збірником Головацького, порівняно з російською загально-літературною мовою». Срібну медаль за таку ж роботу вручили студентові С. Дьяконенку [28, с. 11].

О. О. Потебня доводив, що саме ідея національності «одна здатна пробудити і любов до науки та мистецтва, і розумні громадянські прагнення». Якщо цього не трапиться, «то університет приречений на тривалу убогість» [29, с. 19]. На відміну від М. П. Драгоманова, К. Д. Ушинського, він ставився критично до російсько-української двомовності як методу

навчання. Денаціоналізація для нього виглядала дезорганізацією суспільства, аморальністю, підлістю [30, с. 28]. Д. М. Овсянико-Куликовський – учень О. О. Потебні – згадував: він був раціональним націоналістом, шанував О. Пушкіна більше, ніж М. Гоголя. Проф. М. Г. Халанський вважав О. Потебню панрусистом, що суворо критикував вади українства, не відчував його національної дієздатності. Як і І. Я. Франко, він доводив: українці, не створивши з кінця XVIII ст. до середини XIX ст. нації, залишилися етнографічним матеріалом [31, с. 180–182].

Не лише в 50–60-х, але і в 70-х рр. проф. С. С. Гогоцький доводив недоцільність уведення в початкових школах України «південно-російського просторіччя». Він іменував також українську мову жаргоном, хоча не заперечував, щоб твори цією мовою читали в приватному житті. Пропозиції ж ввести українську мову в систему освіти назвав «дикою думкою» [32, с. 793–796]. У той же час неможливо погодитися з оцінкою Д. І. Багалієм професора російської історії Харківського університету протягом 1867–1870 рр. Г. Ф. Карпова як «україножера» [33, с. 40]. Адже в рецензії на роботу П. О. Куліша «Отпадение Малороссии от Польши», в якій фігура Б. Хмельницького подана в гротескно-презирливому дусі («виродок нашої малоросійської сім'ї»), Г. Карпов об'єктивно і неупереджено оцінив роль гетьмана. Запорізьких козаків він охрестив богатирями [34, с. 16–29, 71], а щодо українського народу висловився так: заслуговує на «повне співчуття та повагу» [35, с. 4].

Якщо влада вбачала в українофільстві елемент сепаратизму, представники цього напрямку, як правило, демонстрували повну лояльність до існуючого режиму та навчальних програм. Саме таку позицію займали Д. І. Багалій, М. Ф. Сумцов, О. О. Потебня, М. Г. Халанський, пізніше М. О. Максимейко, А. Г. Зайкевич. Скажімо, у 1883 р. М. Ф. Сумцов другий випуск своєї праці «Чтения для народа», присвячений Т. Г. Шевченкові, написав російською мовою. Однак Головне управління у справах друку все рівно заборонило публікувати його рукопис [36, а. 1]. Для попечителя М. С. Максимовського М. Ф. Сумцов був «хохломаном» – за доносами «факультетських капосників», як писав сам Сумцов у 1884 р. в листі до Д. І. Багалія. Останнього вже голова наукового комітету Міністерства народної освіти О. І. Георгієвський теж зараховував до «хохломанів» [37, с. 49, 55]. Хоча саме О. І. Георгієвський ще в 50-х рр. не вагався, закликаючи ліквідувати в Росії кріпацтво, був одним з найбільш активних і талановитих провідників модерної освіти [38].

У такій атмосфері єдино можливим методом знайомства студентів з етнографією, історією, мовою й літературою України було використання російської мови. Саме нею Х. Д. Алчевська (Журавльова) навчала селянських дітей Олексіївки повізі до українського минулого, рідного краю. Однак для українофіла Б. Д. Грінченка така діяльність виглядала проросійською: «Конечным результатом деятельности Алчевской есть омоскашивание моего народа, то есть то, против чего направлена моя деятельность» [39, с. 125].

Із 1900 р. викладачі Харківського університету провели величезну роботу щодо підготовки XII Всеросійського археологічного з'їзду, який відбувся в Харкові протягом 15–27 серпня 1902 р. Згідно з програмою збирання етнографічних предметів у повітах Харківської та Курської губерній, Є. К. Редін, А. М. Краснов, О. М. Покровський, Е. П. Радаков, М. Ф. Сумцов, А. С. Лебедев, М. Г. Халанський виявили багато старовинних речей, археологічних матеріалів, вивчали особливості місцевих діалектів, побуту. З'явилися наукові дослідження про кобзарів та лірників Харківщини, Полтавщини, Чернігівщини, українські писанки [30; 41].

Деяка лібералізація політичного життя з початку XX ст., привела до відродження цікавості до українства. Вона реалізувалася насамперед в існуванні з кінця XIX ст. Харківської студентської громади, кількість членів котрої точно невідома (йдеться про 30–50, навіть 60 чоловік у 1902 р., хоча насправді там не могло бути більше 30 осіб). Оскільки українських настроїв в університеті було мало, то в громаді студентів з нього зафіксовано всього 8. Значно більше їх налічувалося в лютому 1907 р. у «Громаді студентів-українців Харківського університету» – 106 осіб. [42, с. 19, 24]. Але діяльність громади носила конспіративний характер і значного впливу на маси студентства

справляти не могла. Не випадково проф. М. Ф. Сумцову доводилося в 1902 р. створювати курси українознавства для студентів Наддніпрянщини не в Харкові, а у Львові [43, с. 268].

14 лютого 1905 р. у Харківському університеті сформували комісію з 11 професорів (голова – Д. І. Багалій, секретарі – М. О. Максимейко і С. В. Соловйов), що розглядала проблему цензури книг, написаних українською мовою. Вона одностайно висловилася за визнання української мови як самостійної [44, с. 3–4]. У той же час автори записки вважали, що після прийняття нового цензурного закону до малоросійської літератури необхідно застосовувати ті ж правила, що й до російської, «не виделяя никоим образом малорусского населения, составляющего часть русского ядра, в разряд инородческий». Потім члени Імператорської академії наук О. Шахматов, Ф. Корш і Ф. Фортунатов підготували рукопис записки «Об отмене стеснений малорусского печатного слова» [45], яку відмовилися підписати інші академіки.

Восени 1905 р. прем'єр-міністр Росії С. Ю. Вітте одержав телеграму, яку підписали професори Харківського університету А. Г. Зайкевич, М. Д. Пільчиков, багато студентів. Вони вимагали скасування дискримінаційного Емського указу 1876 р., надання свободи українській мові [46, а. 20–21].

На початку травня 1906 р. Х. Д. Алчевська дорікнула викладачам університету у байдужості до долі української мови, вивчення історії України, етнографії. М. С. Грушевський та І. Я. Франко навіть назвали Харківський університет «диким полем», не маючи ніякого бажання працювати в ньому. Між тим проф. М. Ф. Сумцов, основний автор «Записки по вопросу о цензуре книг на малорусском языке», досить уважно розглядав перспективи викладання в університеті історії та етнографії Малоросії, української мови, історії права Малоросії, але як спецкурсів. Навпаки, проф. В. Перетц закликав відкрити в Київському університеті українські кафедри. У той же час М. Ф. Сумцов визнавав: у Харківському університеті недостатньо матеріальних засобів і викладацьких сил, щоб забезпечити лекції українознавчого циклу. А якщо б такі предмети стали обов'язковими, то українською мовою читати лекції було б неможливо. На початку ХХ ст. викладачі не мали у своєму розпорядженні жодної хрестоматії української літератури, з української етнографії був лише сирий матеріал. Якщо вести необов'язкові українознавчі курси (без розподілу за факультетами), то мову викладання повинен вибирати лектор. Коли б факультативи велися українською мовою, то річна оплата професора за одну лекцію щотижнево повинна бути не меншою за 5 тис. руб. Використовувати галицьке наріччя на території Малоросії, вважав М. Ф. Сумцов, неможливо, бо для студентів воно виглядатиме надто далеким від російської літературної мови [47, а. 268–273]. Останній висновок став для нього ще більш переконливим після перебування у Львові. Мову творів О. Кобилянської, О.-Ю. А. Федьковича з полонізмами й германізмами М. Ф. Сумцов назвав тарабарщиною [48, с. 7–9].

Протягом 1907/08 навчального року в Новоросійському університеті курс історії України викладався українською мовою. У Харківському ж факультатив з української етнографії – російською; курси українознавства в Київському й Харківському університетах – теж російською мовою [49, с. 65]. Спроби О. Грушевського щодо викладання українською мовою в Одесі не вдалися [50, с. 316–321].

Восени 1907 р. у Харківському університеті працював гурток, у якому студенти вивчали побут українського народу [51]. Українська студентська громада приймала листи з закликом читати українською мовою «історію України» [52]. Протягом грудня 1907 р. до Д. І. Багалія зверталися члени Гадяцького, Полтавського земляцтва університету, Української студентської громади, гуртка з вивчення побуту українського народу. Вони просили його читати лекції з історії України рідною мовою [53, а. 1–3]. Звичайно, будучи дійсним членом Московського археологічного товариства, Російського військово-історичного товариства, особою подвійної лояльності, Д. І. Багалій виконати такі побажання не міг.

Як відомо, в Харківському університеті викладачі історико-філологічного факультету відмовились приймати «галицьку» книжну мову та правопис у своїй діяльності [54, с. 5].

Із посиленням русифікації після 1910 р. академічна молодь, як писав М. С. Грушевський, виявила повну байдужість до українського життя і його інтересів. Що стосувалося суто студентства українського, то воно «стоїть на узбіччі, відірване в значній, може навіть переважній, частині від інтересів, якими живе українське громадянство». Із членів українських громад у містах Росії та України значна частина осіб заявляла про свою лояльність до влади. Цей процес мав місце й у Харківському університеті [55, с. 9]. У той же час професура університету намагалася підтримувати зацікавленість студентів україністикою.

У свою чергу, матеріали наради ректорів і заява частини професорів у 1916 р. не містять згадки щодо можливості відкриття в університетах українських кафедр [56, с. 330]. Уже після ліквідації царизму міністр освіти А. Мануйлов 28 березня 1917 р. дозволив вести заняття в школах лише Київської, Волинської, Подільської, Чернігівської, Полтавської губерній українською мовою [57 с. 251]. 26 липня 1917 р. Вчена рада Київського університету виступила проти форсованої українізації з використанням «штучно створеної мови з чужими словами і формами» [58 с. 6]. У Харківському університеті з липня 1917 р. працювала комісія з «українського питання», яка після тривалих дебатів в жовтні надіслала Тимчасовому уряду своє рішення. У ньому наголошувалося, що насамперед «треба звернутися до відродження і розповсюдження національного почуття і свідомості», а не нав'язувати суспільству тотальну українізацію. Із таким формулюванням не згодилися проф. Д. І. Багалій і М. Ф. Сумцов [59 с. 280–281]. Перший із них у липні 1917 р. читав лекцію на учительських курсах українознавства «Харків яко українське місто». Ставши свідомим українцем у 23-річному віці, Д. І. Багалій у подальшому використовував будь-яку можливість для популяризації українства, але в межах чинних законів.

На 1917/18 навчальний рік у Київському університеті міністр освіти Тимчасового уряду С. Салазкін дозволив створити 4 кафедри з викладанням українською мовою. При цьому він враховував думку професури, яка не бажала українізації, тому таке рішення створило б в університеті ситуацію утравізму. Крім того, українська мова, історія української літератури та історія України були б необов'язковими предметами. У Ніжинському історико-філологічному інституті аналогічні дисципліни теж читалися російською мовою. Вчена рада Харківського університету залишалася на попередніх позиціях: спершу треба було підготувати українознавчі кадри, а вже потім створювати відповідні кафедри [60 с. 15–16]. Тому лекції з історії України, які читалися бажаним у Харкові після 5 жовтня 1917 р., проводили викладачі Київського народного українського університету. Водночас члени Харківського історико-філологічного товариства намагалися зберегти для нащадків старожитності, сімейні архіви, бібліотеки в поміщицьких маєтках [61, а. 1–2]. Отже, питання щодо запровадження українознавчих предметів так і не було вирішено остаточно в жодному з вищих навчальних закладів України до початку 1918 р.

Список використаних джерел

1. Путешествие в Малороссию, изданное К. П. Шаликовым. – М., 1803. – 236 с.
2. Лизанчук В. Історія російщення українства : монографія / В. Лизанчук, М. Рожик. – Львів : ЛНУ, 2011. – 412 с.
3. Саппа М. Самостійний молодіжний рух в Україні: сторінки сучасного і минулого / М. Саппа // Молодіжна політика: проблеми і перспективи. зб. матеріалів IV Міжнар. наук.-практ. конф. Дрогобич, 10–11 травня 2007 р. – Дрогобич, 2007. – С. 270–273.
4. Потоцкий С. О происхождении славян / С. Потоцкий // Труды общества наук состоящего при Императ. Харьк. ун-верс. – 1817. – Т. 1. – С. 4–31.
5. Переводы «Zywotow Swietych» Петра Скарги в Юго-Западной России // Университетские известия (К.). – 1917. – № 9–10. – С. 1–135.
6. Срезневский И. Е. Победная песнь россов на поражение бесчисленных сил мечтательного завоевателя света / И. Е. Срезневский. – Х., 1812. – 16 с.
7. Отличительные свойства Малороссиан // Украинский вестник. – 1816. – Кн. 10. – С. 35–51.

8. Гонорский Р. Т. Опыты в прозе с присовокуплением двух Сонетов, двух Романсов и одной Фантазии / Р. Т. Гонорский. – Х., 1818. – 124 с.
9. Труды студентов – любителей отечественной словесности в Императорском Харьковском университете. – Х., 1819. – 127 с.
10. Ковальчук О. О. Українське джерелознавство доби романтизму: витоки та становлення : автореф. Дис. докт. іст. наук / О. О. Ковальчук. – К., 2011. – 30 с.
11. Максимович М. А. Предисловие к собранию Малороссийских песен / М. А. Максимович // Вестник Европы (СПб.). – 1827. – № 15. – С. 184–200.
12. Прибавление к Харьковским губернским ведомостям. – 1839. – № 3.
13. Энциклопедія українознавства. Т. 2. – Мюнхен : Молоде життя, 1949. – 300 с.
14. Максимович М. Критико-историческое исследование о русском языке / М. Максимович // ЖМНП. – 1838. – Ч. 17. – С. 533–563.
15. Де-Пуле М. Ф. К истории украинофильства / М. Ф. Де-Пуле // Русский вестник (М.). – 1881. – Т. 152. – С. 210–234.
16. Ісіченко Ю. Феномен Петра Гулака-Артемовського / Ю. Ісіченко // Вечірній Харків. – 1990. – 27 січня.
17. Студинський К. Котляревський и Артемовський (Відповідь Д. Ів. Стешенкови) / К. Студинський. – Львів: друк. В. А. Шпиковського, 1901. – 53 с.
18. Багалея Д. И., Миллер Д. П. История города Харькова за 250 лет его существования (1655–1905). Историч. монография. В двух томах. Т. II. XIX – начало XX века / Д. И. Багалея, Д. П. Миллер. – Х., 1993. – 973 с.
19. Редин Е. Проф. Н. Ф. Сумцов / Е. Редин // Вестник Европы. – 1874. – Т. I. – С. 3–38.
20. Сумцов Н. Ф. Из гимназических воспоминаний / Н. Ф. Сумцов. – Х., Б.г. – 11 с.
21. Прибавление к № 12 «Циркуляра по Харьковскому учебному округу 25-го июня 1862 г.». – 1862. – № 12.
22. Земський Ю. С. Український національний рух у перші роки правління Олександра II / Ю. С. Земський // Київська старовина. – 2011. – № 4. – С. 67–96.
23. Лизанчук В., Рожик М. Історія російщення українства...
24. Миллер А. И. «Украинский вопрос» в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX в.) / А. И. Миллер. – СПб. : Алетейя, 2000. – 260 с.
25. Дорошенко Д. До біографії Гр. Залюбовського / Д. Дорошенко // Український науковий збірник (М.). – Вип. II. – 1916. – С. 101–106.
26. Записка об украинофилах // Разная переписка по Министерству народного просвещения в 1862, 1863 и 1864 г. – СПб. : В тип. Ампер. Акад. наук, 1864 – С. 78–84.
27. ІР НБУ імені В. І. Вернадського, ф. 10, спр. 16835.
28. Записки... 1874 – Т. I.
29. Халанский М. Материалы для биографии А. А. Потемби / М. Халанский // Сборник в честь Н. Ф. Сумцова. – Х., 1905. – С. 10–29.
30. Калашник В. С. Людина та образ у світі мови: вибр статті / Волод. Калашник. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. – 368 с.
31. Овсяннико-Куликовский Д. Н. Воспоминания / Д. Н. Овсяннико-Куликовский. – Пг. : Время, 1923. – 190 с.
32. Гогоцкий С. Еще несколько слов об украинофилах / С. Гогоцкий // Русский вестник (М.). – 1875. – Т. 117. – № 6. – С. 787–798.
33. Автобіографія акад. Дмитра Йвановича Багалія // Юбілейний збірник на пошану акад. Дмитра Йвановича Багалія з нагоди сімдесятої річниці життя та п'ятидесятих роковин наукової діяльності. – К., 1927. – С. 1–146.
34. Карпов Г. В защиту Богдана Хмельницкого. Историко-критическое объяснение по поводу сочинения П. А. Кулиша «Отпадение Малороссии от Польши» / Г. Карпов. – М. : Универс. тип., 1890. – 104 с.
35. Карпов Г. Критический обзор разработки главных русских источников, до истории Малороссии относящихся, за время: 8-е января 1654 – 30-е мая 1672 года / Г. Карпов. – М. : тип. Гречева и К°, 1870. – 179 с.
36. ЦДІАК України, 2020, оп. 1, спр. 1.
37. Автобіографія акад. Дмитра Йвановича Багалія...
38. Ліхачова О. Є. Наукова, публіцистична та державна діяльність О. І. Георгієвського. Автореф. дис. ... канд. істор. наук. – Одеса, 2011. – 16 с.
39. Погрібний А. Відгомін давнього конфлікту : Післямова до ювілею Х. Д. Алчевської / А. Погрібний // Українська наука і культура. – К., 1993. – Вип. 26–27. – С. 125–131.
40. Труды Харьковского предварительного комитета по устройству XII археологического съезда. Т. 2, ч.1, 2/ [ред. Е. К. Редин]. – Х. : Печатное дело, 1902. – 241 с.

41. Труды Харьков предварит. комитета по устройству XII археолог. съезда. Т. I. – X. : Паровая типо-литогр. М. Зильберберг и С-вья, 1902. – 549 с.
42. Наумов С. О. Харківська українська студентська громада (кінець XIX – початок XX ст.) / С. О. Наумов // Университеты = Universitates. – 2008. – № 2. – С. 18–28.
43. Ісаєвич Я. Україністика в університеті / Я. Ісаєвич // Покликання університету : зб. науков. праць. – К., 2005. – С. 266–278.
44. Записка по вопросу о цензуре книг на малорусском языке. – X., 1905. – 16 с.
45. <http://ukrstor.com/ukstor/sokolovlib-int.html>.
46. ДАХО, ф. 969, оп. 1, спр. 3.
47. Там само.
48. Сумцов Н. Ф. На Западе и дома (Этюды путешественника) / Н. Ф. Сумцов. – М. : Печатня А. И. Снегирёвой, 1910. – 160 с.
49. Украинский вопрос. Изд. третье...
50. Зайцева З. І. Український науковий рух: інституціональні аспекти розвитку (кінець XIX – початок XX ст.) : монографія / З. І. Зайцева. – К. : КНЕУ, 2006. – 368 с.
51. Южный край. – 1907. – 14 (27) октября.
52. Южный край. – 1907. – 4 (17) декабря.
53. ІР НБУ імені В. І. Вернадського, Ф. 80, спр. 55.
54. Нечуй-Левицький І. Криве дзеркало української мови / І. Нечуй-Левицький. – К. : Друк. І. І. Чоколова, 1912.
55. Грушевський М. Завдання учня / М. Грушевський // Український студент (СПб.). – 1913. – 36. 1. – С. 8–10.
56. Зайцева З. І. Український науковий рух...
57. Гаєвська Л. А. Державно-громадське управління загальною середньою освітою в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.) : монографія / Л. А. Гаєвська. – Умань: Жовтняк, 2008. – 332 с.
58. Протест Совета университета Св. Владимира против насильственной украинизации южной России, принятый в заседании Совета 26 июля 1917 г. // Университетские известия. – К., – 1917. – № 11–12. – С. 1–7.
59. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна за 200 років...
60. Завальнюк О. М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917–1921 рр.) : автореф. дис. ... докт. істор. наук / О. М. Завальнюк. – К., 2011. – 32 с.
61. ЦДІАК України, ф. 2017, оп. 1, спр. 251.

Стаття надійшла до редакції .13.03. 2014 р.

Кулиш С.

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

ПЕДАГОГИЧЕСКИ-ПРОСВЕТИТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ УНИВЕРСИТЕТОВ ПОДРОССИЙСКОЙ УКРАИНЫ КАК ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ КУЛЬТУРНО-ПОЛИТИЧЕСКИХ ИДЕЙ УКРАИНЦА В XIX-НАЧАЛЕ XX СТ. (НА МАТЕРИАЛАХ ХАРЬКОВСКОГО УНИВЕРСИТЕТА)

В статье исследуются истоки процессов нациетворения и формирования украинской идентичности и исследуется роль представителей украинских университетов в этих процессах в XIX – начале XX столетия.

Ключевые слова: Университеты, Малороссия, подроссийская Украина, украинский язык, русский язык, студенты, национальность.

Kulich S.

Kharkiv National University named after V. Karazina, Ukraine

PEDAGOGY OUTREACH UNIVERSITIES PODROSSIYSKOY UKRAINE AS A FACTOR OF THE CULTURAL AND POLITICAL IDEAS UKRAINIANS IN XIX-EARLY XX ST. (ON A MATERIAL OF KHARKOV UNIVERSITY)

The article examines the origins of the processes of nation-creation and formation of Ukrainian identity; it also examines the role of representatives of Ukrainian universities in these processes in the XIX-early XX century.

Key words: Universities, Malaya Russia, under-Russian Ukraine, Ukrainian language, students, nationality.